

КШАНОВСЬКИЙ Олег – доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні Національної академії наук України, вул. Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна (kshanovski@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2862-3248>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.45.20>

Бібліографічний опис статті: Кшановський, О. (2021). Типологія вживань і семантичних переходів лексем на позначення висоти в українській, перській та азербайджанській мовах. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 45, 221–239.* doi: 10.24919/2522-4565.2021.45.20.

ТИПОЛОГІЯ ВЖИВАНЬ І СЕМАНТИЧНИХ ПЕРЕХОДІВ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ *ВИСОТИ* В УКРАЇНСЬКІЙ, ПЕРСЬКІЙ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті за допомогою семантичної метамови (найважливішими компонентами якої є спостерігач; вертикальність; поверхня; фасад (перед, лице) і протилежний йому тильний бік (тил, зад) об'єктів; внутрішність; порожнє/повне (категорії опису об'єктів у формі контейнерів); контейнер, або умістилище; межі; тло; частина/ціле, множина, маса/дискретні (раховані) об'єкти, а також люди та частини тіла людини) побудовано лексичну типологію прототипових (предметних), розширених (непредметних) та метафоричних уживань прикметників та відад'єктивних іменників сучасних української, перської та азербайджанської мов. Єдина методика паралельних описів у зазначених мовах дала змогу, по-перше, виявити три типи вживань лексем на позначення висоти: 1) для опису вертикально витягнутих знизу вгору об'єктів жорсткої конфігурації, або типу «шипилі»: дерево, труба, шафа, шапка, пшениця, будинок та под.; 2) з іменами на позначення об'єктів топологічного типу, так званих піднесених над поверхнею «опор»: високе крісло, високий стіл, високі поручні (їхньою головною функцією є слугувати поверхнею, на яку можна спертися, виконуючи певну дію); 3) з іменами на позначення топологічного типу об'єктів, що постійно розташовані над поверхнею, основою: високе гілля, високі хмари. По-друге, виявлено шість регулярних семантичних переходів у досліджуваних мовах: високий «шипиль» – піднесена над поверхнею «опора» (високе дерево – високі поручні); високий «шипиль» – постійно розташований об'єкт угорі (високе дерево – високі хмари); постійно розташований об'єкт угорі – кількісно високий рівень, результат (високе гілля – високий урожай); високий «шипиль» – якісне явище, процес (висока пшениця – високі почуття); піднесена над поверхнею «опора» – вважливий, поважний резуль-

тат (високий стіл – високий престол); постійно розташований об'єкт угорі – важкодосяжний результат (високі хмари – висока культура). Настільки експліцитний опис (у ньому явно вказано на умови реалізації кожної форми) дає змогу створювати високоякісні словники і граматики досліджуваних мов.

Ключові слова: лінгвістична типологія, лексична і семантична типологія, полісемія, метафора, метонімія, прикметники розміру, відад'єктивні іменники розміру.

KSHANOVSKY Oleg – Doctor of Philological Sciences, Professor, Leading Scientific Researcher, O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Hrushevskoho str., Kyiv, 01001, Ukraine (kshanovski@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2862-3248>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.45.20>

To cite this article: Kshanovsky, O. (2021). Typolohiia vzhvyvan i semantychnykh perekhodiv leksem na poznachennia vysoty v ukrainskii, perskii ta azerbaidzhanskii movakh [Usage and semantic shifts typology of the dimensional words in Ukrainian, Persian and Azerbaijani]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia» – Problems of Humanities. «Philology» Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 45, 221–239. doi: 10.24919/2522-4565.2021.45.20* [in Ukrainian].

USAGE AND SEMANTIC SHIFTS TYPOLOGY OF THE DIMENSIONAL WORDS IN UKRAINIAN, PERSIAN AND AZERBAIJANIAN

Summary. In the article the lexical typology of prototype (objective), extended (non-objective) and metaphorical usages of adjectives and adjective nouns in the modern Ukrainian, Persian and Azerbaijani languages is constructed using the semantic metalanguage. Its most important components are: the observer; verticality; surface; frontage (front, face) and the opposite back (rear) of objects; inside; empty / complete (categories for the description of objects in the form of containers); container; borders; background; part / whole, set, mass / discrete (calculated) objects, as well as people and parts of the human body. The same (identical) method of parallel descriptions in these languages allowed, first, to identify three types of usages of lexemes with the meaning of height: 1) to describe vertically elongated bottom-up objects of rigid configuration, or type “spire”: wood, pipe, wardrobe, cap, wheat, house, etc.; 2) with nouns to denote objects of the topological type of the so-called “footings” raised on the surface: high chair, high table, high handrails (their main function is to serve as a surface on which you can lean when performing a certain action); 3) with nouns to denote the topological type of objects that are constantly located above the surface, the base: high branches, high clouds. Second, six regular semantic shifts in the studied languages were identified: high “spire” – raised above the surface “footings” (tall tree – high handrails); high “spire” – a permanently located object at the height (tall tree – high clouds); permanently located object at the height – quantitatively high level, result (high branch – high yield); high “spire” – a qualitative phenomenon, process (high wheat – high feelings);

raised above the surface “footings” – a careful, respectable result (high table – high throne); a permanently located object at the height – an elusive result (high clouds – high culture). Such an explicit description (it clearly indicates the conditions for the implementation of each form) allows us to create high-quality dictionaries and grammars of the studied languages.

Key words: *linguistic typology, lexical and semantic typology, polysemy, metaphor, metonymy, dimensional adjectives, dimensional adjective nouns.*

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток в останні десятиліття лінгвістичної типології доводить слушність передбачення І.О. Бодуена де Куртене, яке він зробив ще в казанських лекціях 70-х років ХІХ ст., про розуміння в майбутньому лінгвістики як науки про міжмовні переклади. Усі лінгвістичні дисципліни – діалектологія, соціолінгвістика, типологія, порівняльно-історичне мовознавство, нейролінгвістика, перекладознавство та ін. – фактично займаються однотипними операціями, скерованими на встановлення відношень між мовними системами. По суті, в будь-якому дослідженні явно чи неявно присутні як мінімум дві співвідносні одна з одною мовні системи (Іванов, 1961, с. 13). Відповісти ж на питання, коли саме і де саме було проведено перше зіставлення мовних фактів, чи то в науковому, чи то в аматорському плані, мабуть, не є можливим. Упевнено можна сказати лише те, що порівняльне, в широкому сенсі, вивчення мов виникло разом з їх описовим вивченням. На важливому місці зіставних досліджень в історії мовознавчих учень дослідники неодноразово наголошували (див. про це, наприклад, у Ramat, 1995, р. 27–33). І якщо спочатку лінгвістична типологія обмежувалася класифікацією мов (простим зведенням усієї різноманітності людських мов до декількох основних типів), то нині типологія перетворилася на розділ мовознавства, метою якого є пізнання будови людської мови загалом (Солнцев, 1985, с. 3), оскільки, по суті, типологічні характеристики мови, на пошук і виявлення яких скеровані зіставні дослідження, є комплексом ідіоетнічних типових мовних одиниць і правил їх уживання, що лексикалізують і граматиалізують процес вербалізації думки певною мовою (Кибрик, 1990, с. 27). Однак у всіх опрацьованих сьогодні глобальних комбінованих мовних типах (типологія порядку слів Дж. Грінберга, контенсивна типологія Г.А. Клімова, типологія вершинного/залежного маркування Дж. Ніколс, синтаксична типологія О.Є. Кібрика, а також класична морфологічна типологія) відсутній лексико-семантичний складник (див. про це в Ramat, 1995, р. 38–39), тобто охоплено лише сферу граматики. Усебічне ж дослідження лексичної семантики на предмет виявлення типологічно релевантних ознак обов'язково призведе до встановлення закономірного зв'язку між лексикою та іншою частиною універсальної граматики. Ця обставина й спричинила інтенсивний розвиток в останні роки лексико-семантичної типології, метою якої є пошук, виявлення і пояснення типологічно суттєвих, або релевантних, ознак у сфері лексичної семантики (див. про це в: Kortjevskaja-Tamm, Vanhove, Koch, 2007; Рахилина, Плунгян, 2007; Зализняк Анна А., 2013),

оскільки саме такі ознаки (кожної окремої мови) у своїй сукупності становлять частину універсального лінгвістичного набору ознак людської Мови. Такого роду опис системи мови, що ґрунтується, своєю чергою, на метамові, тобто на «точній системі понять», придатній для опису різних мов, є особливо актуальним для створення підручників і граматики для іноземців (про актуальність створення метамови семантичного опису та про невирішеність проблеми її створення див. Kortjevskaja-Tamm, Vanhove, Koch, 2007, p. 180). Одиниці такої метамови семантичного опису не мають бути ні обов'язковими для всіх культур, ні відображеними в лексиконах усіх мов (пор. із цього приводу висновок у (Fintel, Matthewson, 2008), що навряд чи існують універсалиї для будь-якого списку слів як для мови у цілому, так і для окремих тематичних груп). Однак вони можуть бути засвоєні представниками будь-яких мов і культур як принципова можливість зрозуміти предмет дійсності в результаті безпосереднього комунікативного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розмір є традиційним об'єктом сучасної лінгвістичної семантики, а також однією з найпопулярніших тем лексичної типології. І справді, однією з перших праць, повністю присвячених аналізу лексики з семантикою розміру, була дисертація німецького філолога Карла Отто Коха 1906 (!) року (Денисова, 1960, с. 4). Відтоді за охопленням досліджених мов ця категорія не поступається студіям із морфологічної типології та типології порядку слів. (детальний розбір дуже цікавої проблематики цього напрямку лінгвістичної семантики, який торкається фундаментальних уявлень лінгвістів про будову мови, див. у: Bierwisch, Lang, 1989; Рахилина, 1995; Linde-Usiekniewicz, 2000; Кшановський, 2011, с. 262–286; Kshanovsky, 2017). Наріжним моментом у дослідженні цієї групи лексики є те, що за кількісного протиставлення виходять не з якихось абсолютних ступенів ознаки, а з кількості ознаки більшої чи меншої за певну середню, нормальну, еталонну величину в даному класі речей (дет. про це див. у Linde-Usiekniewicz, 2000; Кшановський, 2011, с. 262–286). Якщо порівняти словосполучення *маленький слон* і *велика миша*, то зрозуміло, що йдеться не про величину абсолютну, а про величину відносну порівняно із середньою, нормальною для кожного класу тварин (найдовший ніс коротший за найкоротші руки). Окрім цього, інформація про розміри об'єктів завжди пов'язана з конкретною ситуацією. Наприклад, *великий дім* у ситуації села та міста є різними будинками за абсолютною величиною. Носії мови із власного досвіду знають приблизні співвідношення в кожному класі речей за кількістю ознаки (Никитин 1988, с. 103). Тому прикметники розміру передбачають у тлумаченнях своїх значень предмет. Недарма, один із найпопулярніших прибічників необхідності синтаксичного компонента в лексичній семантиці Манфред Бірвіш уважав, що створити точну теорію значення можна, лише міцно зв'язавши її з синтаксисом (див. Бірвіш, 1981). Однак для того щоб увести такий «об'єктний» компонент у структуру значення прикметника розміру, слід усі об'єкти, які можуть мати величину, звести до обмеженої кількості типів. Аналіз же функціонально-відображувальних (ономасіологічних) зв'язків

більш ніж 400 уживань українських та перських прикметників розміру в межах ад'єктивно-субстантивних словосполучень (ці зв'язки визначалися на основі тлумачних словників сучасних української та перської мов) виявив, що обсяг цих зв'язків значно коливається (дет. див. (Кшановський 2011, с. 274–276)).

Більшість членів, так би мовити, «ядра» лексичної підсистеми на позначення розміру та похідні від них (укр. *великий, маленький, низький, глибокий, більший, найбільший, величезний, тонесенький, тіснуватий* та ін.; перськ. *bozorg* 'великий', *riz* 'дрібний', *derāz* 'довгий', *amīq*, 'глибокий', *nāzok* 'тонкий', *tang* 'тісний', *bozorg-tar* 'більший', *bozorg-tar-in* 'найбільший', *riz-tar-in* 'найдрібніший', *boland-tar* 'вищий' та ін.) можна віднести до лексем зі **широкою іменною належністю**.

До прикметників з **вузькою об'єктною належністю** можна зарахувати такі слова: укр. *іграшковий, кишеньковий, куций, малорослий, приземкуватий, мініатюрний, маломірний, низькостеблий, мілкий, малометражний* та ін.; перськ. *laqar* 'худий', *farbe*, *čak* 'товстий', *kutuke* 'карликовий', *miniaturi* 'мініатюрний' та ін., зокрема деякі похідні від них. Ці прикметники можуть обмежуватися родовою сполучуваністю (укр. *жирний, тлустий, тілустий* (люди, тварини), *низькостеблий* (рослини), *буйний* (множини та окремі «безформні» об'єкти, які утворюють однорідні сукупності та явно чи уявно сприймаються мовцем на їх тлі, однак на відміну від рос. *крупний* описує лише натурфакти, тобто те, що може бути, пор.: *буйна верба, буйне волосся, буйні зерна*), перськ. *farbe* 'товстий' (люди, тварини)); видовою (укр. *маломірний, повномірний* (взуття), *портативний* (радіоприлади), перськ. *shakhis* 'дорідний' (про чоловіків), *kat-āb* 'мілководний' (про водойми), *jam'-o-jur* 'компактний' (про обладнання, пристосування)); і навіть індивідною (укр. *вузькоколіїний* (залізниця), *додільний* (сорочина або одежина на зразок сорочки), перськ. *shahlā* 'великий й гарні' (про очі), *shāhvār* 'дорідний' (про перлини) та ін.). Окрім того, деякі прикметники цієї групи можуть сполучатися з іменниками відразу кількох тематичних груп: *дорідний* (про людей та про все, що людина «родить», пор.: *дорідний мужчина, дорідна постать, дорідна тиєниця, лани, дорідний врожай*), *присадкуватий* (люди, тварини, будівлі, деякі вироби, напр. *скриня*), пер. *to'zat* 'великий' (споруди, відкриті простори), тим самим наближаючись до прикметників широкою іменною належності.

Натомість прикметники з широким відображувальним потенціалом можуть сполучатися з іменниками різних референтних класів: «люди», «тварини», «тіло» та його частини, «рослини» та їхні частини, «будівлі» та їхні частини, «одяг» та його частини, «меблі» та їхні частини, предмети побуту (тобто «артефакти»), природні утворення (тобто «натурфакти») та ін. Як бачимо, сполучувальний потенціал цієї групи ад'єктивних слів практично необмежений. Однак кожний зі згаданих прикметників цієї групи в обох мовах, своєю чергою, також має сполучувальні обмеження. Так, українські прикметники *великий, малий, маленький* та їхні перські відповідники *bozorg, kuchak* та деякі похідні від них у прямих значеннях не сполучаються: з іменниками на позначення сукупності однорідних

предметів, зокрема рідких (вода, чай, чорнило), сипких (пісок, злаки), хімічних (метал, срібло) сполук; з іменниками, що мають визначений розмір, наприклад грошові одиниці, назви мір та под.; з іменниками, з конкретним розміром яких люди практично ніколи не стикаються (серце, нирка), а також деякими іншими. *Високий, низький* – з іменниками на позначення одягу та його частин (за винятком *комір*), з деякими іменниками на позначення природних утворень, наприклад *ріка, озеро, галлявина* та под. Як бачимо, у межах цієї групи обсяг зв'язків її членів (ад'єктивів з об'єктами-носіями ознаки (субстантивами)) також коливається. Ці особливості семантичної сполучуваності прикметників розміру не дають змоги без спеціального дослідження розкрити її мотивацію. Серії іменників, які об'єднані можливістю мати те саме означення, не відповідають ані так званим «природним підкласам», ані підкласам «предметних» і «предикатних» імен, проте, навпаки, становлять змішані стосовно до цих категорій групи. Той чи той ряд може складатися з назв осіб, предметів (природних і штучних), класифікувальних імен і назв подій.

Свого часу Леонард Талмі (Talmy, 1983) запропонував відмовитися від геометричного «вимірювання» об'єктів та їх біологічного класифікування. Автор вважає, що підхід, за якого в кожного об'єкта можна виміряти довжину, ширину, товщину та ін., накинута нам евклідовою геометрією і не пов'язаний із тими уявленнями про простір, які відображає наша мова. Мова ж оперує не геометрією, а топологією об'єктів. Тобто носій мови уявляє собі вертикально витягнуті предмети жорсткої конфігурації, що стоять окремо – «шпилі» (*вежа, башта, дерево, труба, комин* та под.); піднесені над поверхнею «опори» (*сидіння, крісло, стіл, ліжко* та под.); предмети, що постійно перебувають над поверхнею, основою (*гілка, хмари*); витягнуті предмети жорсткої конфігурації – «стрижні» (*дошка, цвях, нігті, ніс* та под.); шнуркоподібні предмети (*волосся, шия* та под.); речовини (*сніг, вода, пісок* та под.); ємності постійної форми – «контейнери» (*таз, озеро* та под.); об'єкти, що розташовані в глибині (*коріння*); «пластини» (*плита, килим* та под.); «м'які» ємності (*черево, гаманець, папка* та под.); «поверхні» (*стіл, дошка, спина* та под.); «безмежні» простори (*море, степ* та под.); «отвори» (*щілина, труба, лаз* та под.); «безформні» об'єкти (*пляма, квадрат, трикутник, слід* та под.) (Рахілина, 1995; Рахілина, 1997, с. 127).

Однак для зарахування об'єкта до певного топологічного типу, окрім форми, суттєвим є його **орієнтація в просторі**. Ідею про вплив орієнтації об'єкта в просторі на «вимірювання» його протяжностей висловили Евалд Ланг і Кай-Уве Карстенсен наприкінці 80-х років (див. Lang, Carstensen, Simmons, 1991). Автори розділяють об'єкти на п'ять груп: фіксованої орієнтації (*хмарочос, димар, яма, озеро* та под.); канонічної орієнтації (можуть бути повернутими або перекинутими, наприклад *дерево, шафа* та под.); успадкованої орієнтації (пляшки, банки та под.); імена, що «набувають орієнтації завдяки контексту» (наприклад, словосполучення *глибокий капелюх* правильне, лише коли прагматичний контекст дає змогу уявити капелюх перекинутим) (дет. див. Рахілина 1999, с. 2).

У межах цього підходу сформувалася власна метамова. Серед головних її компонентів слід згадати: **спостерігача** (людина завжди описує дійсність з якогось пункту спостереження); **вертикальність** (визначає позицію об'єкта за відношенням до поверхні Землі та є орієнтованою на стандартну позицію людини); **поверхню** (характеризує об'єкти з виокремленими, видимими межами); **фасад** (перед, лице) і протилежний йому **тильний бік** (тил, зад) об'єктів (пов'язані з уявленням про зовнішній вигляд людини (перед=лице) та керунком його руху (людина йде вперед) (таке уявлення переноситься на неживі об'єкти на кшталт шаф, будівель та под.); **внутрішність** (для людини є необхідним у кожний момент відчувати себе в певному пункті простору: близько/далеко, тут/там, в/поза та под.); **порожнє/повне** (категорії опису об'єктів у формі контейнерів); **контейнер**, або вмістилище (ознака «вмістилища», або «включення», ґрунтується на фундаментальній властивості сприйняття людиною відношень включення одного об'єкта в інший, або відношення вмісту та вмістилища); **межі** (уявлення про простір містять й певні видимі (!) межі, оскільки безмежних для нашого сприйняття просторів не буває); **тло** (воно може сприйматися зором (слід, буква) або ж бути присутнім у свідомості, коли предмет порівнюється з однорідними, **частину/ціле**, **множина**, **масу/дискретні** (раховані) об'єкти (ці поняття описують уживання на кшталт рос. *большая картошка – крупный картофель* та ін.). Детальніше про понятійні, або когнітивні, конструкти для опису мовної семантики див. (Гжегорчикова 2000; Ченки 2002, с. 347 та наст.; Кубрякова 1999). Антропоцентричність виражається в тому, що в опис будь-якого фрагмента семантики, пов'язаної з простором, обов'язково вводяться **люди** та **частини тіла людини**. Так, у всіх мовах світу існують спеціальні лексеми на позначення аналогічних якостей людини: *зріст, огрядний, жирний, тлустий, худий* та под. (див.: Linde-Usiekiewicz 1997; Rachilina 1997).

Наостанок слід зауважити, що в межах лексичної, або лексико-семантичної, типології сформувалося, так би мовити, дві дисципліни з дуже близьким науковим апаратом. Вони мають різні назви, а нерідко в спеціальній літературі не розрізняються. Однією з них є **лексична**, або лексико-семантична, типологія, де об'єктом є слова конкретних мов, для яких визначається розподіл семантичного матеріалу. Іншою – **семантична типологія**, де об'єктом є пари значень, що виявляють концептуальну суміжність. Слова за такого підходу лише реалізують семантичний перехід (див. про це в Zalizniak Anna A., 2008; Zalizniak Anna A. et al., 2012; Зализняк Анна, 2013, с. 38, Zalizniak Anna A., 2018)).

Метою статті є дослідження в межах двох названих підходів: спершу на основі семантичної метамови провести паралельний опис лексем на позначення висоти в зазначених мовах та, як результат, побудувати лексичну типологію їх уживань; далі на основі цих даних побудувати типологію семантичних переходів лексем на позначення висоти в зазначених мовах. Дослідження є продовженням серії статей про семантичну типологію концепту **ВЕЛИЧИНА** (попередні див. Кшановський, 2017; Kshanovsky, 2017)

Виклад матеріалу. Матеріалом дослідження стали більше двох тисяч мінімальних контекстів (словосполучень) прикметників та іменників сучасних української, перської та азербайджанської мов зі значенням висоти, які визначалися за результатами сумарного аналізу тлумачних словників цих мов, матеріалу спеціальних розвідок, різножанрових текстів, а також результатів опитування інформантів – носіїв зазначених мов.

Прототипові (предметні) контексти. Прототиповою ситуацією для цієї групи прикметників є опис скерованого знизу вгору виміру вертикально орієнтованого об'єкта. В **українській мові** прикметником, що описує вертикально орієнтований вимір із початком внизу, є *високий*. Йому притаманні три типи вживань:

– для опису вертикально витягнутих знизу вгору об'єктів жорсткої конфігурації, або типу «шпилі»: *дерево, труба, шафа, шапка, тиєниця, будинок*. Рідкісні випадки сукупностей цих об'єктів також належать до цього топологічного типу, наприклад: *високий ліс, високі гори*;

– для опису так званих піднесених на поверхню «опор»: *крісло, стіл, високі поручні*. Їхня головна функція – слугувати поверхнею, на яку можна спертися, виконуючи певну дію (бути опорою нерідко становить єдину функцію стола, наприклад на переговорах, засіданнях).

Ці два топологічні типи об'єктів – «шпилі» та «опори» – мають тісний онтологічний взаємозв'язок. Так, паркан або огорожа, якщо дозволяє висота, може слугувати опорою, на яку, зігнувшись, можна спертися і навіть присісти. Натомість якщо збільшувати висоту огорожі, вона перетвориться на вертикально витягнутий предмет. Саме так сприймається *висока стіна*;

– з іменами на позначення об'єктів, постійно розташованих над поверхнею, основою: *високе гілля, високі хмари*. На перший погляд, такі «дистантні» вживання *високий* виходять поза межі дослідження розміру, однак уважніше спостереження за прикладами нерозчленованого топологічного типу «опор» та об'єктів, постійно розташованих над поверхнею, основою (*високий турнік, високі бруси, різноманітні гаки, якими щось зачіпляють та вішаки, прибиті до стіни, поручні в транспорті, перила, які постійно знаходяться над поверхнею, але на які спираються*), не залишає сумнівів щодо тісного онтологічного зв'язку цього топологічного типу об'єктів з двома попередніми.

Антонімом до *високий* у прототипових предметних контекстах виступає прикметник *низький*: *хлопець, дерево, підбори* (перший тип уживань), *столік, стілець, танок* (другий тип уживань), *гілля, чоло, стріха, стеля, брови* (третій тип уживань). Оскільки об'єкти, описувані прикметником *високий*, нерідко мають обмеження у власній семантиці щодо невеликої вертикальної протяжності (пор. неприродні сполучення *низькі гори, низькі осокори, низькі багатоповерхівки* та под.), його антонімом частіше виступає префіксальний прикметник *невисокий*: *невисокі гори, осокори, невисокий мінарет, стіна*. (пор. влучне зауваження Катерини Рахіліної про те, що рос. *низкий* позначає не 'не високий', а 'такий, що перебуває внизу стосовно

людини; близький до рівня землі’, ми говоримо низький про все, що нижче за нас (Рахіліна 1995, с. 76)).

У **перській мові** близьким відповідником *високий*, є *boland*. Йому так само приманні три типи вживань:

– *derakht-e boland* ‘високе дерево’, *sāke-ye boland* ‘високі халяви (чобіт)’, *banā-ye boland* ‘висока будівля’, *sho’le-ye boland-e ātash* ‘високе полум’я вогню’;

– *sandali-ye boland* ‘високе крісло’, *pelle-ye boland* ‘висока сходинка’. Антонімом до *boland* у перших двох вживаннях виступає прикметник *kutāh*: *derakht-e kutāh* ‘низьке (невисоке) дерево’;

– *parvāz-e boland* ‘високий політ’, *saqf-e boland* ‘висока стеля’, *āshyāne-ye boland* ‘високе гніздо (високо розташоване)’, *felāt-e boland* ‘висока рівнина’. Синонімом *boland* у третьому типі вживання виступає прикметник із чистою дистантною семантикою *bālā*: *otāq-e bālā* ‘верхня кімната’, *deh-e bālā* ‘високе (розташоване високо) село’. Антонімом до *boland* у третьому типі вживання є прикметник з чистою дистантною семантикою *past*: *zamin-e past* ‘низовина, поділ’.

В **азербайджанській мові** близьким відповідником *високий* є *hündür*. Йому також притаманні три типи вживань:

– *hündür dağ* ‘висока гора’; *hündür papaq* ‘висока шапка (папах)’; *hündür boru* ‘висока труба (димар)’;

– *hündür qar tərəsi* ‘високий замет’; *hündür ləpər* ‘висока хвиля’; *hündür kandarr* ‘високий поріг’. Синонімом *hündür* у двох перших типах уживань (однак виключно в книжній сфері) виступає прикметник *uca*: *uca dağlar* ‘високі гори’;

– *hündür sürəhi* ‘високі перила’; *hündür alın* ‘високий лоб, високе чоло’; *hündür səma* ‘високе небо’. Синонімом *hündür* у цьому типі вживань виступає прикметник *yüksək*: *yüksək ulduzlar* ‘високі зорі’.

Антонімом до *hündür* в усіх трьох типах уживань може виступати прикметник *alçaq*: *alçaq ev* ‘низький будинок’; *alçaq pəncərə altı* ‘низьке підвіконня’; *alçaq tavan* ‘низька стеля’.

Розширені контексти. Серед уживань аналізованих прикметників допустимими є їх сполучення з іменами на позначення дещо відмінних від предметних явищ. Це, по-перше, відпредикатні імена, які позначають просторову орієнтацію події або учасників події. Стисло кажучи, ці ситуації здебільшого описуються відповідними прислівниками (*високо летіти* та под.), але іноді цю роль беруть на себе прикметники. По-друге, це імена на позначення об’єктів, які не входять до переліку їх прототипових топологічних типів, однак описуються прикметниками розміру завдяки метонімічному переносу, наприклад *високий політ* (про проблему розрізнення метафори та метонімії, а також про протиставлення понять подібність та суміжність див. (Evans, Bergen, Zinken 2007, р. 17; Varnden 2010, р. 2–21). Про зміну актантів за метонімізацією і, ширше, як процес метонімізації відбивається на граматиці див. (Mendoza, Hernandez 2001). Про суміжність як найважливіше явище семантичної деривації див.

(Rainer 2005, p. 423)). При цьому сполучення прикметників з іменами на позначення непередметних ситуацій відбувається за аналогією з типами їх уживань у прототипових контекстах.

У розширених метонімічних непередметних контекстах *високий* уживається лише за аналогією з третім – дистантним – типом уживань, пор.: *висока вода* (зсув діатези дієслова *підніматися*, пор.: *вода високо піднялася*), *високий політ* (зсув діатези дієслова *літати*, пор.: *літак високо летить*), а також: *висока інфляція*, *високі темпи економічного розвитку*, *висока точність*, *висока проба* (золота), *тиск*, *висока температура*, *напруга*, *частота*, *високі оберти*, *відсотки*, *надої молока*, *врожай* – усе, рівень чого може бути відображено на шкалі приладу чи графіка високо над основою, загальноприйнятою точкою відліку.

Антонімом до *високий* у розширених непередметних контекстах виступає прикметник *низький*: *низька вода*, *температура*, *напруга*, *швидкість*, *частота*, *низький уклін*, *низький бал* (оцінка), *свист*, *врожай* та под.

У **перській мові** замість прикметника *boland* у розширених непередметних контекстах лише за дистантним типом частіше вживається *bālā*, пор.: *tab-e bālā* ‘висока температура’, але *āvāz-e boland* ‘високий голос’, *sedā-ye boland* ‘гучний голос’.

В **азербайджанській мові** прикметник *hündür* у розширених непередметних контекстах не вживається. Замість нього за третім – дистантним – типом уживається його синонім *yüksək*, пор.: *yüksək məhsul* ‘високий урожай’; *yüksək gəlirlər* ‘високі доходи’; *yüksək uçuş* ‘високий політ’.

Метафоричні контексти. Метафоричними ми називаємо такі контексти, в яких «порушено» топологічні обмеження на тип імені у сполучуваності прикметника. Однак порушення законів сполучуваності не є випадковими та підпорядковуються певним закономірностям. У метафоричних контекстах усі «порушення» топологічних обмежень на тип імені у сполучуваності прикметника *високий* вкладаються у схему його прототипових предметних уживань:

– *бути високої думки про когось/щось*, *високі помисли*, *почуття*, *високі слова*, *мораль*, *вища школа* уявляються вертикально витягнутими «стрижнями», або «шпилями», вартість яких прямо залежить від їхньої висоти, оскільки у філогенезі людства вищий об’єкт сприймався за якісніший;

– в одиничних випадках спостерігаємо зсув за аналогією з об’єктами топологічного типу піднесених над поверхнею «опор»: *високий престол*, *високі пороги*;

– *висока посада*, *чин*, *урядник*, *ціни*, *висока культура*, *майстерність* *високі кабінети* уявляються об’єктами, що перебувають на великій відстані вгорі, оскільки у філогенезі людства предмети, які розташовувалися високо, було важко досягнути, наприклад *плоди на дереві*.

Антонімом до *високий* у тих метафоричних контекстах, де ступінь ідіоматичності дозволяє градацію ознаки, виступає прикметник *низький*: *низькі помисли*, *думки*, *почуття*, *з низького роду*.

У **перській мові** функціонування прикметника *boland* у метафоричних контекстах також відбувається за аналогією з його прототиповими предметними вживаннями:

– «вимірювальним»: *bakht-e boland* ‘висока удача, честь’, *erāde-ye boland* ‘висока воля, прагнення’, *hemmat-e boland* ‘високі помисли’, *harf-e boland* ‘високі слова’, *nām-e boland* ‘високе (відоме, славне) ім’я’, *rāy-e boland* ‘високий голос (про голосування)’. Антонімом до *boland* у цих метафоричних контекстах іноді виступає прикметник *kutāh*: *fekr-e kutāh* ‘невисока думка’, *hemmat-e kutāh* ‘невисокі помисли’;

– «дистанційним»: *maqām-e boland* ‘висока посада’, *dowlat-e boland* ‘високий уряд, держава’, *qeymat-e boland* ‘високі ціни’, *shahriyār-e boland* ‘високий правитель, монарх’. Антонімом до *boland* у цих метафоричних контекстах рідко виступає прикметник *past*: *doshman-e past* ‘низький, підступний ворог’, *raftār-e past* ‘низький вчинок’.

В **азербайджанській мові** прикметник *hündür* у метафоричних контекстах також не вживається. Замість нього використовується прикметник *yüksək*, пор.: *yüksək hiss* ‘високе почуття’; *yüksək rütbə* ‘високий чин’; *yüksək vəzifə* ‘висока посада’.

Відад’єктивні імена. У сучасній **українській мові** *висота* сполучається з іменами усіх топологічних типів об’єктів, але залежно від типів контекстів:

– по-перше, *висота* вживається для введення більш-менш точного кількісного параметру: *висота огорожі – 2 м*; *висотою з триповерховий будинок* та под. У цьому контексті *висота* позначає відстань знизу вгору, тобто вертикальну протяжність «шпилів» та «опор»;

– окрім цього, *висота* позначає простір, що міститься вгорі від поверхні, основи, точки відліку: *упав з висоти трьох метрів*; *на висоті людського зросту*; *на висоті пташиного польоту*; *боятися висоти* (не вертикальної протяжності чогось, а саме далекої від поверхні точки); *висота над рівнем моря, підкорювати гірські висоти*. У цьому контексті *висота* позначає місце знаходження на відстані від поверхні, основи, точки відліку, тобто описує об’єкти, що постійно перебувають над поверхнею, основою (звідси позначення особливого типу місцевості в спорті та військовій справі – *висота*), пор.: *піднебесні висоти*.

Метафоричні вживання розподіляються між цими двома вживаннями:

– «вимірювальне»: *висота почуттів* («вимірюється» вертикальна протяжність);

– «дистанційне»: *з висоти становища*, *з висоти прожитих років* (визначається місце на відстані вгору від поверхні).

Слід зазначити, що ці два вживання тісно пов’язані між собою як предмет і тло: *висота польоту* – це висота повітряного стовбуру, що з’єднує землю та пункт, в якому в певний момент часу знаходиться об’єкт, тобто висота особливого «виродженого» предмету (Семенова 2000, с. 122). У спеціальних контекстах уживається іменник із вузьким функціонально-відображувальним потенціалом *зріст*. Він описує висоту (у першому вживанні) людей і тварин.

У сучасній **перській мові** відад'єктивне ім'я *bolandi* також має два типи вживань:

– «вимірювальне»: *be bolandi-ye hodud-e...* 'висотою приблизно...'; *bolandi be metr* 'висота в метрах'; *bolandi-ye khāne* 'висота будинку' («вимірювання» вертикальної протяжності);

– «дистанційне»: *bolandihā-ye siberi* 'сибірські висоти'; *bolandihā-ye kam* 'невеликі висоти'; *bolandihā-ye reshtekuh zāgros* 'висоти гір Загроса' (тобто найвищі точки), *bolandi-ye shahrhā va rustāhā-ye keshvar* 'висота міст і сіл країни (над рівнем моря)'; *bālābolandi* 'вище землі (назва дитячої гри)'. У спеціальних термінологічних контекстах (наприклад, математична, географічна, фізична, астрономічна висота) та книжній сфері вживається прикметник *ertefā*: *ertefā '-e āb* 'висота води', *ertefā 'sākhtemān* 'висота будівлі', *ertefā '-e sut* 'висота звуку', *ertefā '-e mowj* 'висота хвилі', *ertefā '-e tappe* 'висота гори' (книжн.). Він, аналогічно *bolandi*, має «вимірювальне» та «дистанційне» вживання, пор.: *ertefa'e bazi az in derkhtān tāsad metr mirasad* 'висота деяких із цих дерев сягає ста метрів', *havāpeymā dar ertefa'e 10000 metri parvāz mikard* 'літак здійснював політ на висоті 10 000 метрів'. Окрім цього, у спеціальних контекстах уживається іменник із вузьким функціонально-відображувальним потенціалом *qad*. Він є близьким відповідником українського *зріст*.

У сучасній **азербайджанській мові** відад'єктивне ім'я *hündürlük* також має два типи вживань:

– «вимірювальне»: *uç metrlik hündürlük* 'триметрова висота' («вимірювання» вертикальної протяжності);

– «дистанційне»: *bir neçə mərtəbə hündürlüyə* 'на висоті кількох поверхів'; *çaya hündürdən baxmaq* 'оглядати річку з висоти пташиного польоту' (у прикладі в ролі імені виступає прикметник).

Усе сказане можна схематично підсумувати в такому вигляді.

Контексти	«Шпильі»	«Опори»	Над/під основою
Прототипові (предметні)	<i>висока гора / kuh-e boland / hündür dağ</i>	<i>високе крісло / sandali-ye boland / hündür kürsü</i>	<i>високе небо / āsemān-e boland / hündür səma</i>
Розширені (непредметні)	–	–	<i>висока температура / tab-e bālā / yüksək temperature</i>
Метафоричні	<i>високе почуття / ehsās-e bālā / yüksək hiss</i>	<i>висока посада / maghām-e bālā / yüksək vəzifə</i>	<i>висока культура / farhang-e bālā / yüksək mədəniyyət</i>

На основі представленої лексико-семантичної типології можна побудувати типологію семантичних переходів лексем на позначення висоти в досліджуваних мовах. Саме поняття семантичного переходу є способом відображення того факту, що певні два смисли не випадково виражаються в певній мові тим самим словом – чи то синхронно, у формі двох значень полісемічного слова, чи то діахронічно, у формі етапів семантичної еволюції (Зализняк Анна, 2013, с. 36).

	Перська	Українська	Азербайджанська
Семантичні переходи			
ПРОТОТИПОВІ (ПРЕДМЕТНІ) КОНТЕКСТИ			
високий «шпиль» – піднесена над поверхню «опора»	<i>derakht-e boland</i> ‘високе дерево’ → <i>sandali-ye boland</i> ‘високе крісло’	високий будинок → високий стіл висота <i>дерева</i> → висота <i>поручнів</i>	<i>hündür dağ</i> ‘висока гора’ → <i>hündü kandarr</i> ‘високий поріг’
піднесена над поверхню «опора» – постійно розташований об’єкт угорі	<i>pelle-ye boland</i> ‘висока сходи́нка’ → <i>āshyāne-ye boland</i> ‘високе гніздо (високо розташоване)’	високі поручні → високе гілля висота <i>поручнів</i> → висота <i>хмар</i>	<i>hündü kandarr</i> ‘високий поріг’ → <i>hündür sürahu</i> ‘високі перила’
РОЗШИРЕНІ (НЕПРЕДМЕТНІ, МЕТОНІМІЧНІ) КОНТЕКСТИ			
постійно розташований об’єкт угорі – кількісно високий рівень, результат	<i>felāt-e boland</i> ‘висока рівнина’ → <i>tab-e boland</i> ‘висока температура’	висока стеля → висока температура висота <i>стелі</i> → висота <i>проби</i> (золота)	<i>hündür sürahu</i> ‘високі перила’ → <i>yüksək məhsul</i> ‘високий урожай’
МЕТАФОРИЧНІ КОНТЕКСТИ			
високий «шпиль» – якісне явище, процес	<i>banā-ye boland</i> ‘висока будівля’ → <i>harf-e boland</i> ‘високі слова’	високі підбори → високі помисли висота <i>підборів</i> → висота <i>почуттів</i>	<i>hündür papaq</i> ‘висока шапка (папаха)’ → <i>yüksək hiss</i> ‘високе почуття’
піднесена над поверхню «опора» – важливий, поважний результат	<i>pelle-ye boland</i> ‘висока сходи́нка’ → <i>dowlat-e boland</i> ‘високий уряд, держава’	високий стіл → високий престол з <i>висоти стола</i> → з <i>висоти свого становища</i>	<i>hündü kandarr</i> ‘високий поріг’ → <i>yüksək vəzifə</i> ‘висока посада’
постійно розташований об’єкт угорі – важкодосяжний результат	<i>abrhā-ye boland</i> ‘високі хмари’ → <i>shahriyār-e boland</i> ‘високий правитель, монарх’	високе гілля → висока культура висота <i>гілля</i> → з <i>висоти прожитих років</i>	<i>hündür səma</i> ‘високе небо’ → <i>yüksək mədəniyyət</i> ‘висока культура’

Неможливо не зауважити дивовижний паралелізм процесів полісемії в неблизькоспоріднених мовах. Наведений матеріал доводить слушність висновків дослідників про те, що асоціації, що лежать в основі метафор і метонімії, що паралельно виникли в різних мовах, скоріше за все, глибоко вкорінені в людському досвіді та значною мірою не залежать від культури чи середовища (Зализняк Анна, 2013, с. 37).

Висновки. Практика викладання іноземних мов показує, що численні труднощі, що виникають в учнів, пов’язані якраз із тим, що наявні словники та навчальні посібники не повною мірою передають семантичні компоненти одиниць мови, яку вивчають. Головною вадою більшості словників і навчальних посібників є відсутність системи контрастивної та типологічної семантики мовних одиниць (Стернин, Харитоновна, 1986, с. 8). Ще Р. Якобсон наголошував на тому, що важко переоцінити те, наскільки великою є необхідність, а також

якою є теоретична та практична вартість двомовних словників, які надавали би ретельно виконані порівняльні дефініції усіх відповідних одиниць стосовно їхніх значень і сфери вживання. Так само необхідними є двомовні граматики, в яких унаочнювалося би те, що об'єднує і що розрізняє певну пару мов у виборі та розмежуванні мовних категорій (Якобсон, 1985, с. 363). Створення, відповідно, високоякісних словників, які є підґрунтям для глибокого розуміння семантики слів, можливо лише на основі міцної теорії та глибоких системних досліджень лексичної та граматичної семантики. А в сучасній «пояснювальній» лінгвістиці давно та яскраво показано, що системність у семантиці забезпечується не дією придуманих людьми логічних правил, а **антропоцентричною орієнтованістю** мовного механізму як цілковито самостійної, що спирається на власні закони та правила, системи (Рахіліна, 1995, с. 80).

Саме із цієї причини під час міжмовного опису досліджуваної групи лексики ми відмовилися від традиційних структурних методик відтворення семантики лексики. Наш опис відповідає трьом важливим критеріям подання матеріалу в сучасних словниках. По-перше, на відміну від традиційної лексикографії, яка орієнтувалася на опис окремого слова як самостійного об'єкта дослідження, на перший план виходить представлення класів слів, об'єднаних за однією або кількома ознаками. По-друге, поруч із поданням змісту смислових та лексичних одиниць мови представлено семантичні зв'язки між ними. По-третє, опис відповідає принципу антропоцентризму, тобто є максимально орієнтованим на зручність сприйняття цього опису, а саме, врешті-решт, на найвне сприйняття. Інакше кажучи, опис відповідає найважливішій властивості – експліцитності, тобто коли в ньому явно вказано на умови реалізації якоїсь форми, коли за певним значенням ми можемо побудувати відповідну йому форму та певній формі приписати її значення (саме це й робить носій мови, коли говорить чи слухає).

ЛІТЕРАТУРА

- Бирвиш М.** Семантика. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X. Лингвистическая семантика* / сост., общ. ред. и вступ. ст. В.А. Звегинцева. Москва : Прогресс, 1981. С. 177–199.
- Гжегорчикова Р.** Понятийная оппозиция вверх – низ (пол. 'wierzch' – 'spód') и языковая модель пространства. *Логический анализ языка. Языки пространств* / отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина. Москва : Языки русской культуры, 2000. С. 78–83.
- Денисова О.К.** К вопросу об истории развития группы прилагательных, обозначающих понятие размера «высокий – низкий» в древнеанглийский период. *Ученые записки Иркутского государственного педагогического института иностранных языков*. 1960. Вып. 4. С. 2–45.
- Зализняк А.А.** семантический переход как объект типологии. *Вопросы языкознания*. 2013. № 2. С. 32–51.
- Иванов Вяч. Вс.** Лингвистика как теория отношений между языковыми системами и ее современные практические приложения. *Лингвистические исследования по машинному переводу*. 1961. Вып. 2. С. 5.28.

- Кибрик А.Е.** Как или Почему? (Об основном вопросе типологии). *Типология и грамматика*. Москва : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. С. 21–28.
- Кубрякова Е.С.** Семантика в когнитивной лингвистике (о концептах КОНТЕЙНЕРА и формах его объективации в языке). *Известия РАН. Серия «Лингвистика»*. 1999. Т. 58. № 5–6. С. 13–12.
- Кшановський О.Ч.** Перська мова у функціонально-типологічному висвітленні. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. 424 с.
- Кшановський О.Ч.** ВЕЛИЧИНА в українській, перській та азербайджанській мовах (міжмовна типологія прямих та переносних уживань у різних контекстах). *Поміж мов і культур: методологічний еkleктизм і міждисциплінарність сучасного мовознавства* : колективна монографія / гол. ред. К.І. Мізін. Переяслав-Хмельницький ; Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2017. С. 333–348.
- Никитин М.В.** Основы лингвистической теории значения : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1988. 168 с.
- Рахилина Е.В.** Атрибутивные конструкции с русскими прилагательными размера: частный случай. *Nazwy barw i wymiarow / Colour and measure terms (Stockholm Slavic Papers 6)*. Stockholm: Akademitryck, 1997. P. 121–128.
- Рахилина Е.В.** *Высокий VS. глубокий* в русском языке (1999, машинопис).
- Рахилина Е.В.** Семантика раз мера. *Семиотика и информатика*. 1995. Вып. 34. С. 58–81.
- Рахилина Е.В., Плунгян В.А.** О лексико-семантической типологии. *Т.А. Майсак, Е.В. Рахилина (ред.). Глаголы движения в воде: лексическая типология*. Москва : Индрик, 2007. С. 9–26.
- Семенова С.Ю.** О некоторых свойствах имен пространственных параметров. *Логический анализ языка. Языки пространств* / отв. ред.: Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина. Москва : Языки русской культуры, 2000. С. 117–126.
- Солнцев В.М.** Лингвистическая типология и общая теория типологии. *Лингвистическая типология* / отв. ред. В.М. Солнцев, И.Ф. Вардуль. Москва : Наука, 1985. С. 3–5.
- Стернин И.А., Харитонова Б.** Типы русско-немецких лексических соответствий. *Контрастивные исследования русского и немецкого языков*. Воронеж : ВГУ, 1986. С. 8–17.
- Ченки А.** Семантика в когнитивной лингвистике. *Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления* / под ред. А.А. Кибрика, И.М. Кобозевой, И.А. Секериной ; изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Эдиториал УРСС, 2002. С. 340–369.
- Якобсон Р.** О лингвистических аспектах перевода. *Избранные работы* / пер. с англ., нем., фр. Москва : Прогресс, 1985. С. 361–368.
- Barnden John A.** Metaphor and metonymy: Making their connections more slippery. *Cognitive Linguistics*. 2010. 21–1. P. 1–34.
- Bierwisch M., Lang E.** (eds.). Dimensional adjectives: grammatical structure and conceptual interpretation. Berlin, Heidelberg, New York: Springer-Verlag, 1989. 523 p.
- Evans Vyvyan, Bergen Benjamin K., Zinken Jörg.** The cognitive linguistics enterprise: an overview / Evans Vyvyan, Bergen Benjamin K., Zinken Jörg (eds.). *The Cognitive Linguistic Reader*. 2007. P. 1–36.

- Fintel Kai von, Matthewson Lisa.** Universals in semantics. *The Linguistic Review*. 2008. № 25. P. 139–201.
- Koptjevskaja-Tamm Maria, Vanhove Martine, Koch Peter.** Typological approaches to lexical semantics. *Linguistic Typology*. 2007. № 11. P. 159–185.
- Kshanovsky O.Ch.** The concept of DIMENSION in Ukrainian, Persian and Azerbaijani languages / Petluchenko N.V. (ed.). *Concepts and Contrasts*. Odesa : Publishing House «Helvetyka», 2017. P. 112–121.
- Lang E., Carstensen K.U., Simmons G.** Modelling Spatial Knowledge on a Linguistic Basis. *Theory–Prototype–Integration*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer-Verlag, 1991. 138 p.
- Linde-Usiekniewicz J.** Hipotezy na temat znaczen polskich przymiotnikow wymiaru. Wersija wstepna / Colour and measure terms (Stockholm Slavic Papers 6). Stockholm : Akademitryck, 1997. P. 105–113.
- Linde-Usiekniewicz J.** Określenia wymiarów w języku polskim. Warszawa : UW, 2000. 267 s.
- Mendoza Ibanes Francisco Jose Ruiz de, Hernandez Lorena Perez.** Metonymy and the grammar: motivation, constraints and interaction. *Language and Communication*. 2001. № 21. P. 321–357.
- Rachilina J.** Określanie wymiarów części ciała w języku rosyjskim / Grzegorzyczkowa R., Zaron Z. (eds.). *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*. Warszawa : Wyd. UW, 1997. P. 91-95.
- Rainer Franz.** Semantic change in word formation. *Linguistics*. 2005. № 43–2. P. 415–441.
- Ramat Paolo.** Typological Comparison: Towards a Historical Perspective / Masayoshi Shibatani and Theodora Bynon (eds.). *Approches to Language Typology*. Oxford University Press, 1995. P. 27–48.
- Talmy Leonard.** How language structures space / Pick H., Acredolo L. (eds.). *Spatial orientation: theory, research, and application*. New York : Plenum, 1983. P. 225–282.
- Zalizniak A.A.** A catalogue of semantic shifts: Towards a typology of semantic derivation / Vanhove M. (ed.). *From polysemy to semantic change. Towards a typology of lexical semantic associations*. Amsterdam, 2008. P. 217–232.
- Zalizniak A.A.** The Catalogue of Semantic Shifts: 20 Years Later. *Russian Journal of Linguistics*. 2018. Vol. 22. № 4. P. 770–787.
- Zalizniak A.A., Bulakh M., Ganenkov D., Grunov I., Maisak T., Russo M.** The catalogue of semantic shifts as a database for lexical semantic typology / Koptjevskaja-Tamm M., Vanhove M. (eds.). *New directions in lexical typology. Linguistics, a special issue*. 2012. Vol. 50. № 3. P. 633–670.

REFERENCES

- Bierwisch, M.** (1981). Semantika [Semantics]. In *Zviegintsev V.A. (ed.). Novoje v zarubieznoj lingvistike – New issues in foreign linguistics (pp. 177–199)*. Moscow: Progress [in Russian].
- Gzhegorchikova, R.** (2000). Pnatiynaya oppozitsyya verkh–niz (pol. ‘wierzch’–‘spód’) i yazykovaya model prostranstva [Conceptual opposition up-down and the linguistic model of space]. In *Arutyunova N.D., Levontina I.B. Logicheskij analiz jazyka. Jazyki prostranstv – Logical analysis of language. Languages of spaces (pp. 78–83)*. Moscow: Jazyki russkoj kultury [in Russian].

- Denisova, O.K.** (1960). K voprosu ob istorii razvitija grupy prilagatelnykh, oboznachajushikh poniatije razmera «vysokij–nizkij» v drevneanglijskij period [On the history of the development of a group of the dimensional adjectives «high-low» in the Old English period]. In *Scientific papers of Irkutsk State Pedagogical Institute of Foreign Languages (Vol. 4)*, (pp. 2–45). Irkutsk: IUP. 45 [in Russian].
- Zalizniak, A.A.** (2013). Semanticheskij perekhod kak object tipologii [Semantic shift as an object of typology]. In *Voprosy jazykoznanija*, 2, 32–51 [in Russian].
- Ivanov, V.Vs.** (1961). Lingvistika kak teorija otnoshenij mezdu jazykovymi sistemami i jejo sovremennye prakticheskie prilozhenija [Linguistics as a theory of relations between language systems and its modern practical applications]. In *Lingvisticheskie issledovanija po mashynnomu perevodu – Linguistic inquiries on machine translation (Vol. 2)*, (pp. 5–28). Moscow: VINITI [in Russian].
- Kibrik, A.J.** (1990). Kak ili Pochemu? (Ob osnovnom voprosie tipologii) [How or Why? (On the main issue of linguistics)]. In *Tipologija i grammatika – Typology and grammar (pp. 21–28)*. Moscow: Nauka. Glavnaja redaktsija vostochnoj literatury [in Russian].
- Kubriakova, J.S.** (1999). Semantika v kognitivnoj lingvistike (o kontseptakh KONTEJNERA i formakh jejo objektivatsyi v jazykie) [Semantics in cognitive linguistics (on the concepts of CONTAINER and the forms of its objectification in language)]. In *Proceedings of the Russian Academy of Sciences. Literature and Language Series (Vol. 58, Issue 5–6)*, (pp. 13–12) [in Russian].
- Kshanovsky, O.Ch.** (2011). *Perska mova u funkcionalno-typolohichnomu vysvitlenni [The Persian language: Functional–typological approach]*. Kyiv: Publishing House Dmytro Buraho [in Ukrainian].
- Kshanovsky, O.Ch.** (2017). VELYCHYNA v ukrajinskij, perskij ta azerbajdzanskij movach (mizmovna typolohija priamykh i perenosnykh znachen) [DIMENSION in Ukrainian, Persian and Azerbaijani (crosslinguistic typology of the direct and figurative meanings)]. In *Mizin K.I. (ed.). Pomiz mov i kultur: metodolohichnyj eklektysm i mizdystyplinarnist suchasnoho movoznavstva – Between languages and cultures (pp. 333–348)*. Perejaslav-Khmelnyskyj; Kremenchuk: Shcherbatykh O.V. [in Ukrainian].
- Nikitin, M.V.** (1988). *Osnovy lingvisticheskoy teorii znachenija [Foundations of linguistic theory of meaning]*. Moscow: Vysshaja shkola [in Russian].
- Rachilina, J.V.** (1997). Atributivnyje konstruktsyi s russkimi prilagatielnymi razmiera: chastnyj sluchaj [Attributive constructions with Russian dimensional adjectives: Case studies]. In *Colour and measure terms (Stockholm Slavic Papers 6)*. (pp. 121–128). Stockholm: Akademistryck [in Russian].
- Rachilina, J.V.** (1999). *Vysokij VS. glubokij v russkom jazykie [High VS deep in Russian]* (draft) [in Russian].
- Rachilina, J.V.** (1995). Semantika razmiera [Semantics of size]. In *Semiotika i informatika (Vol. 34)*, (pp. 58–81). Moscow: «Jazyki russkoj kultury», «Russkije slovari» [in Russian].
- Rachilina, J.V., Plungian, V.A.** (2007). O leksiko-semanticheskoy tipologii [On lexical-semantic typology]. In *Majsak T.A., Rachilina J.V. (eds.). Glagoly dvizenija v vodje: lieksicheskaja tipologija – Verbs of motion in the water: lexical typology (pp. 9–26)*. Moscow: Indrik [in Russian].
- Semenova, S.U.** (2000). O niekatorykh svojstvakh imen prostranstvennykh prilagatelnykh [On some features of dimensional adjectives]. In *Arutiunova N.D., Levontina I.B.*

- Logicheskij analiz jazyka. Jazyki prostranstv – Logical analysis of language. Languages of spaces* (pp. 117–126). Moscow: Jazyki russkoj kultury [in Russian].
- Solntsev, V.M.** (1985). Lingvisticheskaja tipologija i obshaja teorija tipologii [Linguistic typology and general theory of typology]. In *Solntsev V.M., Vardul I.F. (eds.). Lingvisticheskaja tipologija – Linguistic typology* (pp. 3–5). Moscow: Nauka [in Russian].
- Stiernin, I.A., Kharitonova, B.** (1986). Tipy russko–nemetskikh leksicheskikh sootvetstvij [Types of Russian–German lexical correspondences]. In *Contrastivnyje issledovanija russkoho i nemeckogo jazykov – Contrastive investigations of Russian and German* (pp. 8–17). Voronez: VUP [in Russian].
- Chenki, A.** (2002). Semantika v kognitivnoj lingvistike [Semantics in cognitive linguistics]. In *Kibrik A.A., Kobozeva I.M., Sekerina I.A. Sovremennaja amerikanskaja lingvistika: Fundamentalnyje napravlienija – Contemporary American linguistics: Fundamental approaches* (pp. 340–369). Moscow: Editorial URSS [in Russian].
- Jakobson, R.** (1985). O lingvisticheskikh aspektakh perevoda [On linguistic aspects of translation]. In *Jakobson R. Selected papers* (pp. 361–368). Moscow: Progres [in Russian].
- Barnden, John A.** (2010). Metaphor and metonymy: Making their connections more slippery. In *Cognitive Linguistics*, 21–1, 1–34 [in English].
- Bierwisch, M., Lang, E.** (eds.). (1989). *Dimensional adjectives: grammatical structure and conceptual interpretation*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer–Verlag [in English].
- Evans Vyvyan, Bergen Benjamin K., Zinken Jörg** (2007). The cognitive linguistics enterprise: an overview. In *Evans Vyvyan, Bergen Benjamin K., Zinken Jörg (eds.). The Cognitive Linguistic Reader* (pp. 1–36). Equinox Publishing [in English].
- Fintel Kai von, Matthewson Lisa** (2008). Universals in semantics. In *The Linguistic Review*, 25, 139–201 [in English].
- Koptjevskaja-Tamm Maria, Vanhove Martine, Koch Peter** (2007). Typological approaches to lexical semantics. In *Linguistic Typology*, 11, 159–185 [in English].
- Kshanovsky, O.Ch.** (2017). The concept of DIMENSION in Ukrainian, Persian and Azerbaijani languages. In *Petluchenko N.V. (ed.). Concepts and Contrasts* (pp. 112–121). Odesa: Publishing House «Helvetyka» [in English].
- Lang, E., Carstensen, K.U., Simmons, G.** (1991). *Modelling Spatial Knowledge on a Linguistic Basis. Theory–Prototype–Integration*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer–Verlag [in English].
- Linde-Usiekniewicz, J.** (1997). Hipotezy na temat znaczen polskich przymiotnikow wymiaru. Wersija wstepna. In *Colour and measure terms (Stockholm Slavic Papers 6)* (pp. 105–113). Stockholm: Akademitryck [in Polish].
- Linde-Usiekniewicz, J.** (2000). *Określenia wymiarów w języku polskim*. Warszawa: UW. [in Polish].
- Mendoza Ibanes Francisco Jose Ruiz de, Hernandez Lorena Perez** (2001). Metonymy and the grammar: motivation, constraints and interaction. In *Language and Communication*, 21, 321–357 [in English].
- Rachilina, J.** (1997). Określanie wymiarów części ciała w języku rosyjskim. In *Grzegorzycykowa R., Zaron Z. (eds.). Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi* (pp. 91–95). Warszawa: Wyd. UW [in Polish].

- Rainer, Franz** (2005). Semantic change in word formation. In *Linguistics*, 43–2, 415–441 [in English].
- Ramat, Paolo** (1995). Typological Comparison: Towards a Historical Perspective. In *Masayoshi Shibatani and Theodora Bynon (eds.). Approches to Language Typology (pp. 27–48)*. Oxford University Press [in English].
- Talmy, Leonard** (1983). How language structures space. In *Pick H., Acredolo L. (eds.). Spatial orientation: theory, research, and application (pp. 225–282)*. New York: Plenum [in English].
- Zalizniak, Anna A.** (2008). A catalogue of semantic shifts: Towards a typology of semantic derivation. In *Vanhove M. (ed.). From polysemy to semantic change. Towards a typology of lexical semantic associations (pp. 217 – 232)*. Amsterdam [in English].
- Zalizniak, Anna A.** (2018). The Catalogue of Semantic Shifts: 20 Years Later. In *Russian Journal of Linguistics*, 22–4, 770–787 [in English].
- Zalizniak, Anna A., Bulakh, M., Ganenkov, D., Grunov, I., Maisak, T., Russo, M.** (2012). The catalogue of semantic shifts as a database for lexical semantic typology. In *Koptjevskaja-Tamm M., Vanhove M. (eds.). New directions in lexical typology. Linguistics, a special issue, 50–3, 633–670* [in English].